

Speuren naar sporen van een 17e-eeuwse rector: Jan Wourdanus, rector van de Latijnse school

Jan Willem Klein, Arjan van 't Riet en Marloes Rijkelijhuizen

Jan Cornelisz Wourdanus (van Woerden) werd in 1648, na de dood van rector Cornelius Traudenius van de Latijnse school in Gouda, aangezocht om deze op te volgen. Wourdanus is een beetje een schimmige figuur, met dien verstande dat er weinig over hem bekend is. Dit artikel brengt alle tot dusver bekende sporen van zijn leven samen uit een veelheid aan bronnen. Zo krijgt de schim van Wourdanus een beetje meer gezicht.

Het zoeken naar een persoon uit het begin van de 17e eeuw is niet altijd gemakkelijk. Doop-, trouw- en begraafboeken ontbreken meestal. Daardoor is de onderzoeker aangewezen op notariële en rechterlijke archieven, die slechts gefragmenteerde momentopnamen van levens weergeven. Ook de toegankelijkheid van deze bronnen is niet altijd optimaal. Wourdanus wordt in dit artikel gevolgd aan de hand van toevalstreffers. Hij was werkzaam in verschillende regio's en hij had eigendommen in plaatsen waar hij niet werkte of woonde. Naar aller waarschijnlijkheid zal hij daarom ook nog in vele andere bronnen voorkomen, maar daar is hij (nog) niet gevonden.

In 1930 is er al onderzoek gedaan naar Wourdanus bij het toenmalige gemeentearchief van Gouda. Een artikel in de *Goudsche Courant* van 14 mei vermeldt dat er on-

Drukkersmerken van Jan van Wourdanus

Drukkersmerk van Jan van Wourdanus [STCN (Short Title Catalogue of the Netherlands), met dank aan Marja Smolenaars]

derzoek is verricht naar Wourdanus, alias Van Brienen. Dat hij familie was van Van Brienen, of Van Briemen, blijkt uit een testament uit Hazerswoude. Hoe dit onderzoek is afgelopen, wordt niet vermeld en kon niet meer worden achterhaald. Waarschijnlijk heeft dit onderzoek te weinig opgeleverd om er een substantieel verslag van te maken: er is in de Goudse bronnen heel weinig over Wourdanus te vinden.

Niettemin is aan de hand van verspreide archiefstukken, met name betreffende zijn nalatenschap, een aanvulling te geven op het weinige wat tot dusver bekend was over het leven van Wourdanus.

Boekdrukker en publicist

Het geboortjaar van Wourdanus is onbekend. Omdat Jan in 1621 is getrouwd en uitgaande van een huwelijksleeftijd van ongeveer 25-30 jaar, kunnen we zijn geboortjaar stellen op ongeveer 1593. Het huwelijk of de ondertrouw met Geertruijdt Simonsdochter van Schagen vond plaats op 21 juni van dat jaar te Leiden. Zijn bruid was weduwe van de boekdrukker Ulrick Cornelisz. Mogelijk heeft Wourdanus hem gekend, want op het moment van zijn huwelijk met Geertruijdt woonde hij al in Leiden.

Overigens werd de bruidegom in de inschrijving van het huwelijk vermeld als Jan Cornelisz. De toevoeging Wourdanus (= van Woerden) is hij daarna pas gaan gebruiken. Het is een verlatinisering van zijn plaats van herkomst; iets wat in die tijd gebruikelijk was in de academische kringen waarin Wourdanus verkeerde.

Ook Wourdanus was, van 1622 tot 1630, boekdrukker in Leiden. Of hij dat door zijn huwelijk werd, of wellicht daarvoor knecht was van Ulrick Cornelisz, is niet bekend. Het merendeel van de door hem gedrukte publicaties bestaat uit academische disputaties. Die werden gehouden om de doctorsgraad te verkrijgen en vervolgens in druk uitgegeven. Het zijn dunne boekjes van niet meer dan

Portret van de rechtsgeleerde Simon van Leeuwen met 8-regelig Latijns vers door Joannes Wourdanus (kopergravure door Wouter Jongman 1712; collectie Haags Gemeentearchief)

één katern, die duidelijk voor het universitair geschoole publiek bedoeld waren. Veel zal hij er niet aan verdiend hebben.

Ook een notariële akte uit Leiden uit 1628 vermeldt dat hij van beroep boekdrukker was. De akte gaat over een betaling van 84 gulden aan boekverkoper Jan Lamair voor de verkoop van een voorraad van de thesis van de Hongaar Mattheus Ezanakius, die in Leiden gestudeerd had.

Jan was niet alleen drukker. Hij publiceerde incidenteel ook zelf. Zo maakte hij een lofdicht op zijn leerling en vriend Simon van Leeuwen, dat onder een portretgravure van Van Leeuwen aangebracht is. Simon van Leeuwen was rechtsgeleerde en lid van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland. Hij is vooral bekend als medewerker (1664-1682) aan het *Groot Placaetboek* en van de (postume) uitgave van de *Batavia Illustrata* (1685).

Omwervingen van een bijzonder handschrift uit Wourdanus' bibliotheek

Van Leeuwen is de eerst bekende bezitter van het beroemde Rijmbijbelhandschrift dat nu in de universiteitsbibliotheek van Groningen bewaard wordt en dat wel het Gronings-Zutphens Maerlanthandschrift genoemd wordt. Het is een van de belangrijkste bewaard gebleven Middelnederlandse handschriften. Er staan diverse teksten van Maerlant in, zoals de *Rijmbijbel*, een deel van de *Spieghel Historiae* en de meeste van de *Strofische Gedichten*. Van Leeuwen schonk het in 1657 aan zijn leermeester Wourdanus.

In 1702 bleek het eigendom te zijn van Albertus Bentes, schepen te Amsterdam. In dat jaar werd de enorme bibliotheek van Bentes geveild. Daar kocht de Gorkumse predikant Florentius de Bruin (1650-1724) het voor twaalf gulden. Vervolgens kwam het via erfenis in 1726 in handen van zijn zoon Franco de Bruin (1690-1763), predikant in Amsterdam. Het bleef in bezit van de familie tot aan Isaac de Bruin (1772-1822), medicus te Zutphen. Van hem is het gekocht door de bekende dichter A.C.W. Staring (van de Wildenberg, zo'n vijftien kilometer van Zutphen). De jonge Staring ging van 1776 tot 1782 als

leerling naar de Latijnse school te Gouda. De erven Staring schonken het handschrift aan de Groningse hoogleraar B.H. Lulofs (1787-1849). De grootvader van Isaac de Bruin, eveneens Isaac geheten (1715-1789, advocaat en burgemeester te Zutphen), was gehuwd met een zekere Bernhardina Aleida Lulofs (1719-1786). B.H. Lulofs ten slotte, legateeerde het handschrift aan de universiteit van Groningen.

Lezer en wetenschapper

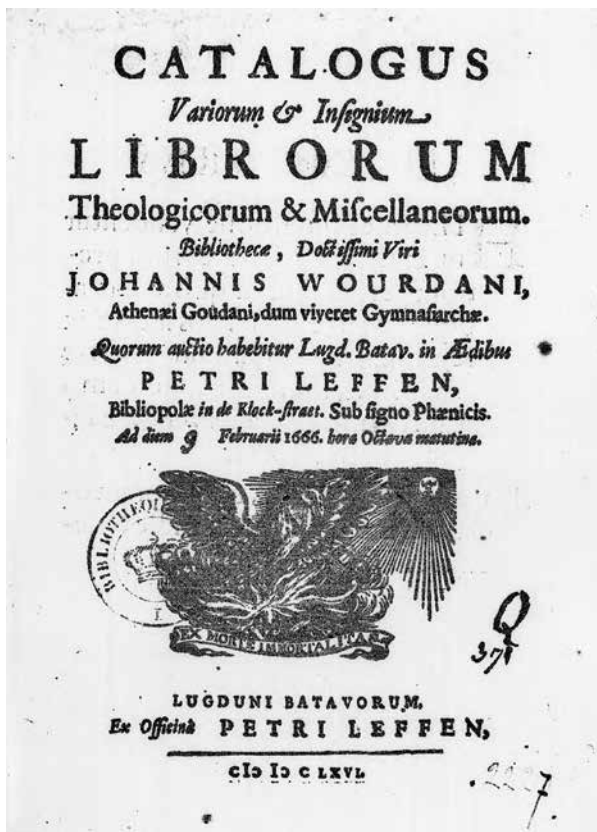
Wourdanus had een behoorlijk grote bibliotheek, die na zijn dood, deels in februari 1666 en deels in november van dat jaar, bij Peter Leffen in Leiden geveild is. Het enige bekende exemplaar van de veilingcatalogus en van het supplement wordt bewaard in de Bibliothèque Nationale te Parijs. Het hoofdgedeelte van die catalogus telt 1552 nummers, terwijl het supplement er nog eens 116 bevat. In totaal gaat het dus om een bibliotheek van 1668 nummers.

Veel systeem bevat de catalogus niet. Er is een rubriek 'Libri Theologici' (godsdienstige boeken), een rubriek 'Libri manuscripti et alii vetustissimae editionis' (handschriften en uiterst oude gedrukte boeken) en verder een grote rubriek 'Libri Miscellanei' (gemengde boeken). Binnen de rubrieken staan de boeken op formaat.

Uit zijn boekenbezit blijkt dat Wourdanus een universele belangstelling had. Over alle wetenschapsgebieden had hij literatuur, zoals een goed renaissancistische intellectueel betaamde. Het Rijmbijbelhandschrift komen we echter niet in de catalogus tegen. Klaarblijkelijk heeft hij dat al voor zijn dood van de hand gedaan.

Weduwnaar en schuldenaar

Waarschijnlijk in of kort na 1635 overleed Wourdanus' vrouw Geertruijt. Zij en Jan hadden in 1635 een testament opgesteld, waarin zij elkaar tot erfgenaam benoemden. Geertruijt blijkt dan al 'sieklijk van lichame te bedde leggende'. Als Jan eerder zou overlijden zou Geertruijt volgens het testament aan de wettige erfgenamen van haar man overhandigen 'sijn bibliotheek, beste

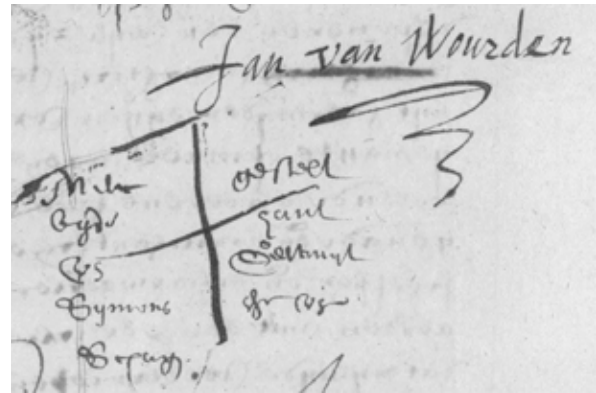

Veilingcatalogus van de bibliotheek van Wourdanus (Bibliothèque Nationale te Parijs)

cleet met de mantel'. Blijkens het testament bezat Jan ook 'stukken' (boeken of handschriften?) van een zekere Pelt Born. Die zouden moeten worden overgedragen aan de notaris voor wie het testament was gepasseerd, echter alleen 'soo hij dat gelieft' voor 36 gulden. Deze bijzondere bepalingen zijn echter niet van belang geweest, aangezien Jan Geertruijt overleefde. Wel maken deze bepalingen duidelijk dat het echtpaar veel waarde hechtte aan de bibliotheek.

Over de financiële welstand van Jan en Geertruijt in deze periode is niet veel bekend. Een aanwijzing dat die wellicht te wensen liet, kan de kwestie zijn die in 1637

1. Oud-rechterlijk archief Tiel, inv.nr. 511.

Handtekeningen van Wourdanus en zijn echtgenote onderaan het testament van 1635. (ELO; Notarieel archief Leiden, inv.nr. 321)

ontstond tussen Jan en Neeltgen Amensdr van Leeuwen. Neeltgen had een aantal grote bedragen op Jan te vorderen, waarvoor Jan Simonsz van Schagen (wellicht de zwager van Jan) borg stond. Jan van Schagen was echter inmiddels overleden en er waren geschillen ontstaan tussen de schuldeiser en schuldenaar. Hoe de kwestie is afgelopen, is onduidelijk. Wel is zeker dat Jan kort daarvoor uit Leiden vertrok.

Via Tiel naar Gouda

Op 4 januari 1641 hertrouwde Jan met Aeltgen Gerritsdochter van Bommel uit Woerden. Wellicht kenden bruid en bruidegom elkaar nog uit Jans Woerdense tijd. Na het huwelijk vertrok het echtpaar naar Tiel. Daar was Jan van 1641 of 1642 tot 1648 rector van het gymnasium. De ervaring die hij opdeed in Tiel bracht hem waarschijnlijk in 1648 naar Gouda. Daar werd hij, na de dood van Cornelius Traudenus in 1648, diens opvolger als rector van de Latijnse school. Op 28 april 1649 werd hij poorter van Gouda; borg stond Matheus Jongkint. Vlak voor zijn vertrek naar Gouda stelt hij op 15 september 1648 Pelgrom Vogelsangh aan als zijn zaakgelastigde en gemachtigde in Tiel.¹

De eerste vermelding van de parochieschool waaruit de Latijnse school is voortgekomen, stamt uit 1366, maar waarschijnlijk bestond de school al eerder. De

school kende een aantal bekende rectoren, zoals Petrus Nannius en Wybrant Bornstra. Vanaf 1573 waren verschillende leden van de familie Traudenius rector en ook Hovius ging Wourdanus nog voor. Voor zijn rectoraat ontving Wourdanus aanvankelijk 600 gulden. Later werd zijn tractement verhoogd tot 650 gulden.

Naast het rectorchap van de Latijnse school vervulde Jan van 1660 tot 1663 ook de functie van librijemeester. Er bestond reeds vanaf 1620 een apart college van librijemeesters, dat gekozen werd door de door het stadsbestuur aangestelde notabelen. Veelal werd de rector van de Latijnse school ook aangesteld als librijemeester. Willem Traudenius bijvoorbeeld nam plaats in het eerste college. De librijemeester hield zich onder andere bezig met het aankoopbeleid en met het ‘ontdubbelen’ van de collectie. Veel aankopen liepen via boekdrukkers en boekhandelaren in Amsterdam en Leiden en via veilingen. Zijn ervaring als Leids boekdrukker zal Wourdanus in deze functie ongetwijfeld van nut zijn geweest.

In de periode dat Wourdanus in Gouda woonde, was hij bevriend met de toen in Den Haag woonachtige Gosenius a Niendal (Goossen van Nijendaal), remonstrants predikant in Friedrichstadt in het Holstijnse gedeelte van wat nu Sleeswijk-Holstein is. Hij was een sociniaanse banneling. Het socianisme was een heterodoxe stroming, die onder andere de drie-eenheid loochende. De stroming is genoemd naar Fausto Sozzini, een Pool van Italiaanse afkomst. Hij had speciale vriendschapsbanden met voor- aanstaande socinianen. Dit is vast te stellen aan de hand van een *album amicorum* van Van Nijendaal dat bewaard gebleven is.² Naast fraaie pentekeningen en kleurrijk geschilderde familiewapens bevat het vooral geschreven bijdragen in het Latijn, Grieks, Hebreeuws en Arabisch. Een van de mensen die een bijdrage geleverd hebben, was Wourdanus (fol. 425-427).³ Wellicht had Wourdanus sociniaans-remonstrantse sympathieën. Hij had in ieder geval in die kringen gezaghebbende vrienden.

Bezitter van grond en huizen

Behalve de bezitter van een uitgebreide bibliotheek, was Wourdanus ook eigenaar van onroerend goed. Ge-

zien de schulden die hij in zijn Leidse tijd nog had, is het aannemelijk dat hij dit bezit heeft verworven na zijn tweede huwelijk. Zijn tweede echtgenote stamde uit een Woerdense familie en heeft het wellicht bij het huwelijk aangebracht. Er is geen volledig overzicht van de bezittingen bewaard gebleven, maar akten uit verschillende archieven leveren toch weer wat stukjes van de puzzel rond Wourdanus’ leven op. In 1654 kocht hij van Pieter Robrechtsen of Robbertsen een rentebrief van 400 carolusgulden ten laste van Arijen Gelijnszoon Roos. De verkoper van de schuldbrief was schrijffmeester in de Latijnse school te Gouda. Wellicht heeft Wourdanus een collega in financiële nood geholpen door de rentebrief van hem over te nemen, of misschien heeft hij de aankoop gewoon gezien als goede belegging. Rentebrieven zijn te beschouwen als obligaties. Ze leveren rente op en hebben onroerend goed als onderpand. Het onderpand was in dit geval een huis en erf en een stukje veenland in Hazerswoude. In 1666 wordt het huis overgedragen aan Wourdanus en vervalt de rentebrief. Het huis zal daarna door Jan zijn verhuurd.

Uit akten uit 1666, 1676 en 1680 blijkt dat er nog meer onroerend goed tot zijn boedel behoorde. Gesproken wordt over een hofstede, bestaande uit ‘huijs, berch, schuer’ met zeventien morgen land onder Lopik; ‘vierd’alve’ morgen land onder Teckop (bij Kamerik) en verschillende perceeltjes leenland: anderhalve morgen op de Ruijgeweijde, vier morgen in Lopik aan de ‘overste egge’ en ‘twee veerthien honden’ gelegen ‘tot Reijneij’ (Rijnauwen?).

Erfgenamen en nalatenschap

Na het overlijden van Wourdanus in 1665 moesten de bezittingen worden verdeeld. Omdat het echtpaar geen kinderen had, werd de boedel verdeeld tussen de weduwe en de neven en nichten van Jan. De verdeling liet

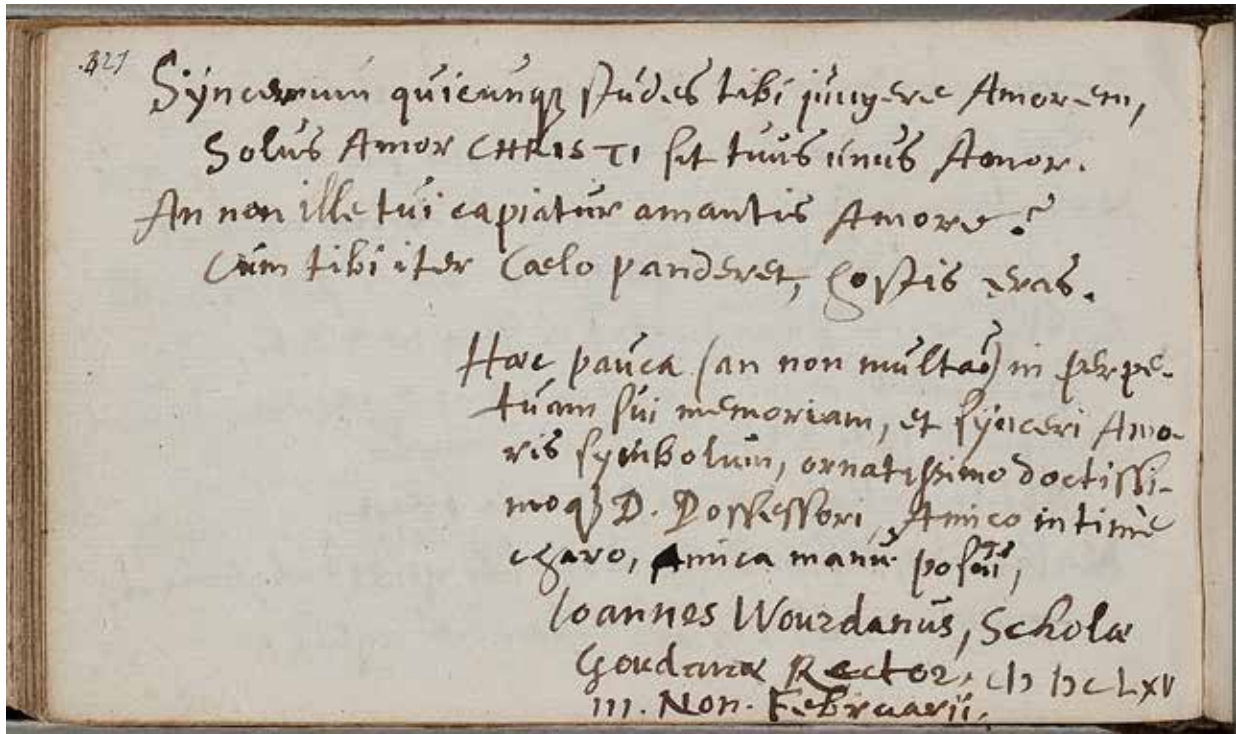
2. Den Haag, KB 131 E 13.

3. Met dank aan Léon Verhoeven, die mij op het bestaan van dit album gewezen heeft.

42⁵ Multorum GOSVINE tibi quid quavis Amoris?
Vre patuli vros circulus orbis gabit.
Nec nimmro censendus Amox NIEDALIE, sed quem
Focdero Amicitiae iungere vis, usqz vide.
Dicit ad manus Trepent comitatus Amicum,
Tartarum et credam posse dolere Libum.
Euryali Nisqz Mavo celebravit Amores,
Quis non et Pisyriob exodat, Elisa, te prob.
Cum Socio alterum Pylades profundare vitam,
Lamqz ferax furibz ipsus Orestia tuib.

Bijdrage van Wourdanus aan het Album Amicorum van Gosenius a Niendal

426
Magna quidem magnis fab est edimisto poetis,
Sed fluxa docuit fama fuisse fide.
Nos etiam, mundi quibus ultima vilitur atab,
Criminibus ut vanum sit modo nomen Amox.
Quasqz docet Sacri virtutis Pagina Urbi,
Pura fides, nini cum probitate, jacent.
Incipimus specie veri, pallacia lingua
Abdita fallaci corde, venena teget.
Naso modo, infidos quondam sibi questus Amicos,
Tingent assiduis ora luxuriosos aquiris.

Bijdrage van Wourdanus aan het Album Amicorum van Gosenius a Niendal
 (KB Den Haag, hs. 131 E 13, p. 425 t/m 427, met dank aan Ad Leerintveld)

enige tijd op zich wachten en deed geschillen ontstaan tussen de weduwe en de andere gerechtigden in de nalatenschap. Verschillende bronnen noemen als erfgenamen van Wourdanus: Jacob Elbertszoon en zijn broers en zussen Pieter, Hendrick, Lijsbeth en Marichje van Briemen, (achter?)neven en nichten van Wourdanus. Daarnaast Simon en Cornelis Bonten, kinderen van zijn zus Aeltje Cornelisdochter.

Pas in 1673 kwam het tot verdeling van de inboedel. De aanleiding daarvoor was de verhuizing van Aeltgen Gerrits van haar woonplaats Woerden naar Amsterdam. De verhuizing was een gevolg van de “conjuncture des tijts in consideratie van den bedroeffden toestand des oorlochs ende de invasie van den vijant welcke de stede

Woerden heeft geoccupeert”.⁴ De verhuizing van Aeltgen was een vlucht voor de Franse troepen. Zij zal de gehele inboedel niet hebben kunnen meenemen, waardoor een verdeling in ieder geval de helft van dat probleem heeft opgelost. In deling werden gebracht het meubilair, ‘linnewaet’, goud en zilver. Een gedeelte daarvan was in bewaring gebracht bij Sijmon Bonten, een van de erfgenamen. Het opgemaakte overzicht maakt melding van deze ‘gevluchte goederen’ en laat zien dat er nauwkeurig werd gedeeld: de weduwe 78 servetten, de ‘respectieve erfgenamen’ ook 78 servetten et cetera. Het zilverwerk werd getaxeerd en degene die een hogere waarde ver-

4. RHCRJ; Notarieel archief Woerden, inv.nr. 8523, folio 31.

kreeg, betaalde het verschil aan de andere partij. Uit de staat blijkt ook dat Jan ‘penningen ende rariteiten’ had verzameld. Zo bezat hij een penning geslagen ter gelegenheid van de belegering van Amsterdam, een penning van Fredrick Heijndrick en een ‘Agnus Dei’ waarvan de rand van goud was, een ‘parelemoer hooren’ en een ‘silver soutvadt aengaende de voet ende ’t onderwerck, maer het bovenste een rare steen’. Als bijzonderheid wordt ook genoemd de ‘vergulde gereformeerde nap’.

Aeltgen Gerritsz, de weduwe Wourdanus, is waarschijnlijk niet teruggekeerd naar Woerden. Eind 1673 blijkt ook zij niet meer in leven te zijn. Haar erfgenamen verkochten in dat jaar het huis in Hazerswoude en ook in de jaren daarna worden delen uit de boedel verdeeld. Dat duurt overigens nog jarenlang. In 1693 worden (voor zover bekend) de laatste zaken van de weduwe Wourdanus geregeld. Daarmee is de eeuw van Jan Wourdanus precies rond.

Bronnen

Erfgoed Leiden en omstreken (ELO); Nederlands Hervormd Ondertrouw (1575-1795) (archiefnr. 1004), inv. nr. 9, folio I-095, 10 juni 1621.

ELO; Notarieel archief

ELO; Schepenhuwelijken (1592-1795), inv.nr. 199, folio C-134, 4 januari 1641.

Gemeentearchief Alphen aan den Rijn (GA); Rechterlijk archief Hazerswoude

Regionaal historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard (RHCRL); Notarieel archief Woerden

RHCRL; Rechterlijk archief Woerden

RHCRL; Rechterlijk Archief Teckop

RHCRL; Notarieel archief Montfoort

RHCRL; Rechterlijk Archief Kamerik

‘Korte schetsen uit de geschiedenis der Latijnsche School IV – veranderende toestanden’, in *Goudsche Courant* maandag 3 maart 1890.

‘Korte schetsen uit de geschiedenis der Latijnsche School VIII – Jacobus Tollius’, in *Goudsche Courant* maandag 24 maart 1890.

SMH; Notarieel archief Gouda

SMH; BTB Gouda

Regionaal Archief Rivierenland (RAL); *Tielsche Courant* 1915

RAL; inventaris gymnasium te Tiel

RAL; Oud Rechterlijk Archief

Literatuur

‘Arm van goed en rijk van geest’. In: P.H.A.M. Abels e.a. (red.), in *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis*. Hilversum, 366-416.

‘Rijk liefdewerk in een arme stad’, in P.H.A.M. Abels, e.a. (red.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis*. Hilversum, 135-173.

‘Bladgoud bladdert af’. In: P.H.A.M. Abels e.a. (red.), in *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis*. Hilversum, 455-492.

Kesper, L.A. met aanvullingen van J.E.J. Geselachap, in *Uit de geschiedenis van het stedelijk Coornhert-Gymnasium te Gouda*. Gouda 1964.

Lambour, R.C., ‘Aanvullingen op het onderzoek naar het Amsterdamse milieu van Daniel Zwicker (1612-1678), in *Doopsgezinde bijdragen*; Nieuwe Reeks 26 (2000), 53-66